

İstanbul İran Büyükelçilik Belgelerinde Türkiye

Melike SARIKÇIOĞLU¹

Öz

Araştırma Makalesi

Biz bu makalemizde 1908-1924 tarihleri arasında, İstanbul'da bulunan İran Büyükelçiliğinden Tahran'a gönderilen Osmanlı Devletinin içişleri ile ilgili olan belgelere dayanarak bir İslam ülkesi olan İran'ın Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumları nasıl yorumladığını ve değerlendirdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca bu belgelerden bazılarını bakarak İran'ın durumu hakkında da yorum yapmaya çalışacağız. Belgelerde ele alınan konulara baktığımızda Osmanlı Devletindeki ayaklanmalar, Birinci Balkan Savaşı, Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girişi, Osmanlı Devletinin Irak cephesinde gösterdiği başarı, Osmanlı'nın işgali, İranlı Büyükelçi tarafından dile getirilen büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki planları, Milli Mücadele, Yunanlılarla savaş, Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devletindeki rejim değişikliği, halifeliğin kaldırılması, İran'ın yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetini tanıma konularını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İran, Büyükelçilik, Osmanlı, Türkiye.

Istanbul Iran Embassy Documents Turkey in 1908-1924

Abstract

Research Paper

In this article, we will rely on the documents related to the internal case of the Ottoman State sent to Tehran from the Iranian Embassy in Istanbul between 1908-1924. We will try to show how Iran, an Islamic country, evaluates the situation of the Ottomans. We will also try to comment on some of these documents about Iran's situation. When we look at the issues discussed in the documents, the internal uprisings in the Ottoman Empire, the First Balkan War, the Ottoman Empire's entry into the First World War, The success of the Ottoman Empire on the Iraqi front, the occupation of the Ottoman Empire, The plans of the major states mentioned by the Iranian Ambassador, Independence War, the war with the Greeks, Mustafa Kemal Pasha, the regime change in the Ottoman Empire, the removal of the caliphate, the newly established Republic of Turkey has been recognized by Iran issues

Key words: Istanbul, Iran, Embassies, Ottoman, Turkey.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 12.11.2018

Kabul tarihi / Accepted 12.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msarikcioglu@mu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7915-3285>

Giriş

Komşu ve rakip olan Osmanlı ve İnan devletleri doğal olarak birbirlerinin iç işlerini takip etmiş ve bunu genellikle birbirlerinin başkentlerinde bulunan büyükelçilikler vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir.

Biz de bu makalemizde 1908-1924 tarihleri arasında, İstanbul’da bulunan İnan Büyükelçiliğinden Tahran’a gönderilen Osmanlı Devletinin dahiliyesi ile ilgili olan belgelere dayanarak İnan’ın Osmanlının içinde bulunduğu durumları nasıl yorumladığını ve değerlendirdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızda kullandığımız belgeler İnan İslam Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığı tarafından Tahran’da 1375’de (1996) basılan ve yedi ciltten oluşan Osmanlı-İnan siyasi belgelerinin toplandığı “Güzide-i Esnad-ı Siyasi İnan-Osmanî (Devran-ı Kacar)” adlı eserin yedinci cildinde “Osmanlı Dâhili Durum Belgeleri” olarak isimlendirilen bölüm içerisinde. Bu belgelere baktığımız da 1908, 1913, 1915-1924 tarihli olup belge sayısı elli sekizdir. Belgelerin konu içeriklerine baktığımızda Osmanlıdaki iç ayaklanmalar, Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına girişi, Osmanlının işgali, Yunanlılarla savaş, Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devletindeki rejim değişikliği, halifelğin kaldırılması konuları olduğunu görürüz.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla gelindiğinde her yönden sıkıntı içerisinde idi. Özellikle de askeri alanda Avrupa’ya yenilerek ciddi toprak kaybına uğramıştı. 1830’da Cezayir (Uçarol, 2000: 160–161). 1881’de Tunus’u Fransa (Uçarol, 2000: 381–382), 1878’de Kıbrıs (Armaoğlu, 2003: 533–537) 1882’de Mısır İngiltere (Armaoğlu, 2003: 404–415), 1911’de Trablusgarp ve Bingazi İtalya (Armaoğlu, 2003: 634–643), Kars-Ardahan-Batum Rusya (Armaoğlu, 2003: 527), 1908’de Bosna Hersek Avusturya’nın (Armaoğlu, 2003: 537–540) eline geçmişti. İçte ise isyanlar vardır. Yönetime baktığımızda İttihat ve Terakki Fırkası 1908 yılında iktidarı ele geçirmek amaçlı II. Abdülhamit’i tahtan indirerek meşrutiyet rejimini getirmek istiyordu. Her iki konuda da başarılı oldular. Hem 1908 yılında meşrutiyet ilan ettirdiler hem de 1909 yılında II. Abdülhamit’i tahtan indirerek yerine Mehmet Reşat’ı geçirdiler. İttihat ve Terakki dolaylı olarak ülkenin yönetimini ele aldı (Bayur, 1991: 59-217). Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki yönetiminde 1914-1918 tarihleri arasında devam edecek I. Dünya Savaşına girdi (Uçarol, 2000: 465-469) ve bu savaştan yenik çıkarak 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzaladı (Akşin, 2000: 67-68). Bu antlaşma Anadolu ve Trakya’yı her türlü işgale açık hale getirdi. Ülke İngiliz, Yunan ve Fransızların işgaline uğradı. Bunun üzerine Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Kurtuluş Savaşı verilerek 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

İnan’a baktığımızda bu dönemde Osmanlı Devletinden farklı bir durumda olmadığı görülür. Onun da toprakları gayr-i resmi olarak İngiltere ve Rusya’nın işgali altında idi. Hatta 1907 yılında iki devlet arasında gizli yapılan bir antlaşma ile İnan toprakları paylaşılmıştır (Katuzayan, 1372: 104). 1906 yılında Muzaffereddin Şah meşrutiyet ilan etmek zorunda kalmıştır. Muzaffereddin Şah’ın aynı yıl içerisinde vefat etmesi üzerine oğlu Muhammet Ali Şah tahta geçmişti (Baghdadi, 1982: 93-94, 98, 125-126). Muhammet Ali Şah meşrutiyetçilerle anlaşamamış ve 1909’da onlar

tarafından tahtan indirilerek yedi yaşındaki oğlu Ahmet Şah tahta geçirilmiştir. Ahmet Şah 1925 yılına kadar tahta kalmıştır (Karadeniz, 2006: 298).

1. İstanbul İran Büyükelçiliği

Yukarıda çok kısa bir şekilde bahsettiğimiz İran ve Osmanlı devletlerinin durumlarına bakıldığında birbirinden pek de farklı olmadığı görülecektir. Şöyle ki Osmanlı Devleti de yabancı devletlere verdiği imtiyazlar ve aldığı borçlar neticesinde ekonomisi çökmüş, ekonomik yönetim yabancı devletlerin eline geçmişti. Örneğin alınan borçların ödenmesi veya borç alabilmek için Osmanlı Devleti gümrük vergilerini güvence göstermek zorunda kalmıştı (Gürsoy, 1984, 17-69). İran'a baktığımızda da yabancı devletlerden borç alabilmek için onlara hem imtiyazlar verdiğini hem de vergi gelirlerini güvence olarak gösterdiğini görürüz (Sarıkçıoğlu, 2013: 397-410). Diğer bir konu olan toprak mevzusunda Osmanlı Devletine baktığımızda resmi olarak toprak kaybetmiş ve kısmen Anadolu elinde kalmış gibiydi. İran'a baktığımızda da resmi olarak toprak kaybı gözükmemesine rağmen gayr-i resmi olarak toprakları İngiliz ve Ruslar tarafından işgal edilmişti. Yönetime kimin geleceği dahi onlar tarafından belirlenir olmuştur. İki devletin yönetim şekline baktığımızda da Sultan ve Şahın tahtan indirilmesi, yönetim şeklinin meşrutiyet olması mevzusu olduğunu görürüz. Bu durum iki devletin dâhilinde çekişmeleri getirmiştir.

İran'da bu iç çekişmeler Şah taraftarları ve meşrutiyet taraftarı arasında idi. Bir de İngiliz ve Rusların kimi desteklediği konusu vardı. Ülke içindeki bu çekişmeler can ve mal güvenliğini ortadan kaldırdığından dolayı en üst seviyeden en alt seviyeye kadar bazı kişilerin ülkeden ayrılmasına sebep olmuştur. Örneğin üst düzeyde İran Şah'ının biraderi Şuâi-s Saltana ve onun oğlu Mirza Fatena Osmanlı Devletine 1908 yılında sığınmışlardı. İran'ın İstanbul'daki Büyükelçiliğinden kendi Hariciye Nezaretine gönderdiği 3 Temmuz 1908 tarihli raporunda bugünkü gazetelerde Şuâi-s Saltana'nın Osmanlı Devletine iltica ettiği bilgisi olduğunu yazmıştır. Gazeteye göre "*İran'da devam eden katl ve ihtilaller nedeniyle hayat ve malından, ırz ve canından emin kılamayan bazı ahali gibi İran Şah'ının biraderi (Şuâi-s Saltana) ile oğlu (Mirza Fatela) kendilerini mülteci olmak üzere bir telgarafname ile zât-ı Hazret-i Hilafet-i Penahiye dehalet eylemişler. Zat-ı hazret-i Padişah ise kendilerinin şan ve haysiyetine layık bir surette himaye ve ilticaları kabul edilmesini ferman buyurmuşlardır*" şeklindedir. Elçi gazetede çıkan yazıyı rapor olarak sunarken bu bilginin doğru olup olmadığını eğer doğru ise nasıl davranması gerektiği konusundan kendi Hariciye Nezaretinden bilgi istemiştir (GESİO, 1375: 61). Bu kişiler gazetede yazdığı gibi Osmanlı Devletine sığınmakla kalmamış aynı zamanda Osmanlı vatandaşlığına da geçmişlerdi (Salah, 1396: 10). Tabi sadece hayati endişe üst düzeyde bulunan insanlar için geçerli değildi. Aynı zamanda halktan kişiler de hayati endişe sonucunda Osmanlı Devletine geçmiş ve bu konuda yardım almak amacı ile İstanbul'daki kendi elçiliğine başvurmuşlardı. İşte bu konuda da dönemin İran İstanbul Büyükelçisi olan Mirza Rıza Han 20 Ekim 1908 tarihli yazısında birinci konu olarak İran'dan fedai ve mücahit olarak birçok kişinin her gün kendi yanına geldiğini, durumun hem çok nazik olduğundan hem de gittikçe tehlikeli

bir hale geldiğinden söz ederek bu konuda elçiliğın hukuki olarak ne yapması gerektiğini hakkında bilgi istemiştir (GESİO, 1375: 63). Yazının devamında da farklı bir konuya geçerek kendisinin İstanbul'da ne kadar zor durumda olduğunu da ekleyerek 35 bin tûmenden daha fazlasına ihtiyacı olduğunu, bankaya, bakkala, kasaba, tüccara, arabacıya borçlu olanın kendi olmadığını belirterek en acilinden para gönderilmesini istemiştir. Hatta bu konuda olumlu cevap gelmezse bir daha ki sefere telgraf gönderecek parası dahi kalmadığını da ifade etmiştir (GESİO, 1375: 63-64). Bu durum bize İnan ekonomisinin ne kadar zor durumda olduğunu göstermektedir. İnan, elçisinin giderlerini bile karşılayamamaktadır.

İstanbul'daki İnan Büyükelçiliğinden gönderilen bu iki yazıya baktığımızda İnan devletinin de ciddi sıkıntılar içinde olduğu görülmektedir. Çünkü insanlar kendi memleketlerini durup dururken bırakıp göç etmezler. İnan'da da bu dönemde şah ve meşrutiyetçiler arasında gerçekleşen çatışmalardan kaynaklı can ve mal güvenliğinin kalmaması ve ekonomik sıkıntılardan dolayı İnan'dan Osmanlıya göçler olduğu görülür. İkinci olarak da elçilik ile merkez arasındaki haberleşmenin yeterli olmadığıdır. Elçi kendi şahlarının Osmanlı Devletine göç ettiğini gazetelerden öğrenmekte ve Tahran'dan teyit beklemektedir. Üçüncü olarak da elçiliğın maddi olarak ciddi sıkıntı içinde olması demek İnan'ın ekonomik olarak çok zor durumda olduğu anlamına gelmektedir.

2. 1908'de Türkiye

1908 yılında Osmanlı Devletine baktığımızda İkinci meşrutiyet ilan edilmiş, Meclis-i Mebusan açılmış, Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini, Bulgaristan bağımsızlığını, Girit Rumları Yunanistan'a bağladıklarını açıklamışlardı. Osmanlı Devleti istemese de bu açıklamaları kabul etmek zorunda kalmıştı (Mufassal Osmanlı Tarihi, 2011: 3420-3422). Bu dönemde Osmanlı Devleti sadece batısı ile değil aynı zamanda doğusu ile de uğraşmıştır. Uğraştığı konuların başında da Ermeni meselesi geliyordu. Ermeniler Osmanlı hâkimiyetinde yaşamlarını barış içinde 1878'e kadar devam ettirmişler ancak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşmanın 61. maddesinde Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik ıslahat yapılması maddesinin yer almasıyla bu barış ortamı bozulmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Ermeniler dini, sivil ve siyasi şekilde örgütlenme yoluna gitmişlerdir (Kodaman, 2001: 3-5). İstanbul İnan Büyükelçisi kendi Hariciye Nezaretine 20 Ekim 1908 yazısında bütün Osmanlı memleketlerinde özellikle de Van ve Diyarbakır taraflarında gün ve gün isyanın artarak devam ettiğini, sabık Kürtlerin Ermenileri öldürdüğünü ve Osmanlı hükümetinin de oldukça fazla saldırıda bulunduğunu yazmıştır. İnan Büyükelçisi bu bilgiyi Umumi Hukuk dergisinin tercümesine dayanarak Faslı Ermeni gazetesinden almıştır (GESİO, 1375: 66). İnan Büyükelçisi konuyu bizzat araştırmaktansa Ermeni gazetelerinden alarak Tahran'ı bu şekilde bilgilendirmeyi tercih etmiştir. Böylece bu olayları sadece Ermenilerin gözüyle aktarmıştır. Elçinin bahsettiği konu, Ermenilerin Avrupalı devletleri yanlarına almak için, Avrupalı devletlerin de bu bölgedeki konsoloslukları vasıtasıyla Osmanlı Devletine baskı yapabilmek için ortaya atılan asılsız çarpıtılmış haberlerdi. Şöyle ki

bazı bölgesel olayları abartıp genelleştirerek bölgede içinden çıkılmaz olaylar var gibi göstermek istemişlerdir (Bozan, 2013: 93-265; Sertçelik, 2015: 243-255).

İstanbul İran Büyükelçisinin ele aldığı diğer bir konu da Alman imparatorunun İstanbul ziyareti olmuştur. Mestur dergisinde bu konu ile ilgili yayınlanan negatif yazıyı tercüme ederek kendi Hariciye Nezaretine göndermiştir. Yazının içeriğinde Osmanlıda çok önemli olaylar yaşandığını özellikle Alman, Avusturya imparatorlukları ve Bulgaristan prensliği, Alman imparatoru ve onun İstanbul ziyareti kaleme alınmıştı. Dergide bu kişiler yeni mikrop ve veba olarak nitelendiği için Elçi, yazıyı yazan kişinin altı aydan üç yıla kadar ceza alabileceğini de yazısına eklemişti (GESİO,1375: 68-69). Asıl burada önemli olan iki konu vardır. Birincisi Elçinin kendisi de İstanbul'da olduğu halde bu bilgileri bir dergiden elde etmiş olmasıdır. İkincisi ve önemlisi ise gazetede yazılan ve Elçinin zikrettiği devlet isimleri İttifak devletlerinin olmasıdır.

3. 1913'de Türkiye

1909'dan 1913'e geçmeden önce Osmanlı Devletinde bu dönemde hem içte hem de dışta ciddi olaylar yaşanmıştır. 1909 yılında II. Abdülhamit tahtan indirilmiş yerine V. Mehmet Reşat getirilmişti. Devlet bu dönem içinde sık sık hükümet değişikliğine uğramıştı. Arnavutluk'ta ayaklanmalar başlamış, Balkan devletleri Osmanlı Devletine karşı birlik olma çabası içerisine girmişti (Mufassal Osmanlı Tarihi, 2011: 3420-3485). Ve Osmanlı meşrutiyetin ortaya çıkarttığı iç karışıklıkla ilgilenirken İtalya Trablusgarp'a saldırmış ve bu savaş 1911-12 arası devam etmişti (Armaoğlu, 2003: 629-43). Bu arada Balkanlar da kaynıyordu ve Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında 1912-13 Balkan Savaşları yaşanıyordu (Armaoğlu, 2003: 651-695).

Bu konu ile ilgili olarak İstanbul İran Büyükelçiliğinden 29 Mart 1913'de Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda Rumeli vilayetinin korunması açısından çok önemli olan Edirne kalesinin I. Balkan Savaşı sırasında Bulgar Devleti tarafından muhasara edilerek ele geçirildiği iletilerek bu konuda daha ayrıntılı bilgi gönderileceği haber veriliyordu (GESİO, 1375: 71). Edirne Bulgarlar tarafından 22-24 Ekim 1912 tarihinde muhasara edilerek Çatalca'ya kadar ilerlemişler ve (Mufassal Osmanlı Tarihi, 2011: 3495-3496) 26 Mart 1913'de de Edirne düşmüştü (Mufassal Osmanlı Tarihi, 2011: 3504). İran Büyükelçisinin dile getirdiği gibi, Edirne'nin elden çıkması aynı zamanda da İstanbul'un tehlikeye girmesi anlamına geliyordu. Balkan devletlerinin birbiriyle ters düşmesi sonucu başlayan II. Balkan Savaşını fırsat bilen Osmanlı Devleti 1 Temmuz 1913'te Edirne ve Kırklareli'yi geri alarak İstanbul'un güvenliğini yeniden sağlamıştı (Mufassal Osmanlı Tarihi, 2011: 3513).

Devletler savaş içerisindeyken doğal olarak insanlar ve devletler bir taraftan da hayatlarına idame etme çabasındadırlar. Buna en güzel örneklerden biri bu dönemde Osmanlı Devletinin demiryolu yapım çalışmalarına devam etmesidir. İran Büyükelçisinin 1913 tarihli diğer bir yazısı bu konu ile ilgilidir. Osmanlı resmi gazetesinin tercümesini yaparak "261. Osmanlı Avrupa demiryolları kurası 30/17 ve 31/18 Temmuz 1913 tarihleri arasında İstanbul'da Duyun-u Umumiye' de iki genel

toplantıda Bayındırlık, Maliye Nazırlıkları ve Osmanlı İmparatorluğu Bankası memurları gözetiminde yapılacaktır.” yazısını kendi Hariciye Nezaretine göndermiştir (GESİO, 1375: 73). Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarının çoğunu kaybedince yönünü Anadolu’ya çevirerek, önceliği demiryolları inşasına vermişti. Amacı Anadolu’nun doğusu, batısı, kuzeyi, güneyi arasında hızlı bağlantı sağlayabilmektir (Karaca, 2011: 103). İran Büyükelçisinin bu yazıyı özellikle seçip göndermesi dikkat çekicidir. Çünkü onlar da bu konunun kendileri, Osmanlı ve Avrupa devletleri açısından ne kadar önemli olduğunun farkındadırlar.

4. 1915-1918 Türkiye

Bu dönem artık Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına girdiği ve mağlup olarak çıktığı dönemdir. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşının başlarında savaşın İtilaf ve İttifak tarafları ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerin en önemli konusu kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Ancak olumlu bir sonuç alamamasına rağmen Heyet-i Vükela 5 Eylül 1914 tarihinde toplanarak iktisadi ve adli tüm kapitülasyonların kaldırılmasına karar vermiştir. Bu karar da 9 Eylül 1914’de İstanbul’daki tüm elçiliklere bildirmiştir. Elçiliklerde bu karar iyi karşılanmamış, yabancı kamuoyunda ise Osmanlı topraklarında yabancıların kötü muamelelerle karşılaşacakları iddia edilmiştir. Osmanlı Devleti de elçiliklerde ve yabancılarda oluşan bu negatif anlayışı gidermek için görüşmelerde bulunmuştur (Arslan, 2008: 265-266, 261-278).

İstanbul İran Konsolosluğunun Hariciye Nezaretine 16 Şubat 1915 tarihli gönderdiği yazı da bu konu ile ilgilidir. Osmanlı Devletinin kapitülasyonları lağv ettiği vardır. Ve buna bağlı olarak Osmanlı memurlarının yabancılarla uğraşmak zorunda kaldığıdır. Ecnebi ticarethaneleri her türlü giyim ve yiyeceğe ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca yabancı devlet memurlarına kötü muamele edilmesinden söz edilmiştir. Yunan Ateşe casus olma bahanesi ile kötü muamele edilerek polis merkezine götürülmüştür. Yunanistan Büyükelçiliği tarafından bu durum üzerine Bab-ı Ali’den açıklama istenmiştir. Bunun üzerine iki gün sonra polis müdürü özür dilemek için Yunanistan Büyükelçiliğine gidip özürlerini ileterek bu muameleyi yapan memurun görevden alındığını ve mahkemeye sevk edildiğini bildirmiştir. Bu durum resmi gazeteye de tebliğ edilmiştir (GESİO, 1375: 76-77). İran Elçisi ilk ülkesine kapitülasyonların kaldırıldığını ilettikten sonra 25 Şubat 1915 tarihli yazısı ile bu lağvın tesirleri hakkında bilgi vermiştir. Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra büyük devletlerin konsolosluklarından bazıları İstanbul’da kayda değer vatandaşı olmadığından dolayı konsolosluklarını kapatmışlardır. Konsolosluklar moratoryumdan sonra mevcut durumun ıslah edilmesini istemişlerdir (GESİO, 1375: 79). Bu konuda büyük devletlerin hem İtilaf hem de İttifak devletlerinin ilk tepkileri sert olmuş genel görüş olarak uluslararası antlaşmaların tek taraflı kaldırılmayacağı yönünde beyanlarda bulunmuşlardır (Arslan, 2008: 272). İlerleyen vakitte Osmanlı Devletinin ilan ettiği gibi 1 Ekim’den itibaren aldığı bu kararı uygulayacağını anlayan büyük devletlerin tutumlarında değişiklikler olmuştur. Örneğin İtilaf devletleri Osmanlı Devletinin savaşta tarafsız kalması şartıyla kapitülasyonların görüşülebileceğini açıklamış ama nihai bir sonuca varılamamıştır

(Arslan, 2008: 274-275). Osmanlı Devleti de adli ve ekonomik kapitülasyonların kalkmasıyla yabancılara nasıl davranılacağı ile ilgili olarak bir talimatname hazırlayarak 3 Ekim 1914’de vilayetlere göndermiştir. Bu geçiş döneminde doğal olarak karışıklık ve sorunlar yaşanmıştır (Arslan, 2008: 276). İstanbul İnan Büyükelçisi 31 Mart 1915 tarihli yazısını 2 Mart 1915 tarihli Sabah gazetesine dayandırarak Osmanlı Devletinin, Osmanlı topraklarında kalan yabancı vatandaşların herhangi bir konuda sıkıntı olursa Osmanlı hükümetinin resmi otoritelerine başvurabilecekleri haberini bildirmiştir (GESİÖ, 1375: 81-82). Osmanlı Devleti de 8 Mart 1915 tarihinde “*Memalik-i Osmaniye’de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezâifine Dair Kanun-u Muvakkat*” kararnameyi çıkartmıştır. Bu kararname ile yabancılara hukuki ve ticari sorunlarda Osmanlı mahkemelerine başvurma şartı getirilmiş ayrıca yabancı şirket ve okullarının denetimi de Osmanlı Devleti hukuk kurallarına bağlanmıştır (Arslan, 2008: 276).

İnan Büyükelçisi kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili olarak genel bilgiler verdikten sonra kendi devletine yönelik uygulamalardan bahsetmiştir. Osmanlıdaki İranlı ve diğer yabancı vatandaşlar ile ilgili olarak polis idaresi tarafından esnaftan, arabacı ve kahveciden işsiz mesleksiz kişilerin gözaltına alındığı ve konsoloslukların bu ele geçirilen kişilerin akrabaları ile karşı karşıya kaldıklarıdır. İstanbul İnan Büyükelçiliği, tercümanı Ağa Muhammed Ali’yi polis merkezine gönderdiği zaman Polis müdürünün konsolosluğun tercümanına kapitülasyonların kaldırılmasında kimsenin müdahale hakkı olmadığını söyleyerek tutuklanan on dört İranlıyı iade etmemiştir. Sürgün edileceklerini açıklamıştır. Aynı gün Elçi Ali Ekber Osmanlı Dahiliye Nezareti ile bu on dört kişinin bırakılmasını konuşmuş ve nazırdan polis merkezine telefon ederek on dört İranlının bırakılmasını istemiştir (GESİÖ, 1375: 81-82). İnan Elçiliğinin bu yazısından Osmanlı Devletinin kapitülasyonlarla ilgili aldığı kararı uyguladığını ya da en azından uygulamaya çalıştığını anlıyoruz.

İnan Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşındaki durumunu Basra, Mısır, Roma konsolosluklarından da takip etmiştir. Özellikle Basra çok önemlidir. Çünkü İngiltere için Hindistan’a giden yoldu. Almanya’nın Bağdat demiryolu vasıtasıyla Irak’a girip Basra körfezine ulaşmasını istemiyordu. Bunun içinde I. Dünya Savaşının başlamasıyla Fırat ve Dicle çevresinde yeni sömürgeler elde etmek, Hindistan’ın güvenliğini sağlamak amaçlı Irak harekâtını başlatmıştı (Küçükvatan, 2013: 55-85). Bu harekâtın başlangıcı ile ilgili olarak İnan Basra Karperdazının (kaymakamının) 5 Nisan 1915 kendi Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda savaştan haberler ve ayrıntılar anlatılmıştır: “5000 kişilik İngiliz ordusu 2 fersahta Basra’dadır. Köyün etrafında ve kendi ordugâhlarının etrafını kazdılar ve yüksek binalar kurdular. Osmanlı Devleti de bu olay üzerine önlem almak zorunda kaldı. 26 Mart’ta öğleden sonra 20000 kişilik Türk, Kürt, Araplardan oluşan Osmanlı ordusu İngilizlere saldırdı. Saat 2’ye kadar savaş devam etti. Aynı gece İngilizlere Basra’dan yardım geldi. 27’si Pazartesi sabah savaş yine başladı. Ta ki güneş batana kadar devam etti. Osmanlı birlikleri İngilizlere karşı çok kararlı ve cesur idiler. İngiliz ordusunu kuşattılar. Zübeyr kasabasından Şube(?)’nin aşağı taraflarına kadar muhasara ettiler. İngilizler Osmanlıların Basra’ya gireceğini düşündü (GESİÖ, 1375: 85). İngilizler Dehat ahalisinden kişilerin Osmanlı ordusuna katılabilecekleri endişesini

taşımaktadır. Bir ihtimal olarak Osmanlı ordusunun Ebu'l Hasib ve Dehat ahalisi ile birleşmesini engellemek istiyordu. Osmanlı ordusunun bir kısmını ve topçularını Dehat'ın güney kısmına gönderdi. Arapların arkasındaki eskişehir kalıntılarının orada toplandılar, amaçları topları vurmaktı. Bir kaç noktada savaş şiddetlendi güneş batıncaya kadar devam etti. 28 Salı günü öğleden sonra iki taraf savaş içinde idi. Öğleden sonra İngilizler Osmanlılar üzerine hamle yaptı ve Osmanlılar başarısız oldu. Fazlası ile erzak ve mühimmatı kendi ordugâhlarında bırakarak Recibe(?) ve Sevk el-Şeyh'e geri döndüler. İngilizlerden 700 asker ve 25 kişi öldü. Birkaç gün içinde arabalar ve otomobiller ile İngiliz yaralıları şehir etrafındaki hastahanelere nakil edildi. Kaç yaralı olduğunu açıklamadılar. Fakat ölümlerin sayısı 700 idi. Yaralıların sayısı daha fazla olduğu düşünülüyor. Osmanlılar, İngiliz tarafında ölenlerin sayısını 3000 olduğunu söylüyor ama gerçekten ne olduğu belli değil. Osmanlı ordusundan 18 memur ve Türk, Kürt, Araplardan oluşan 400'e yakın asker şehit düşmüştür. Ulemadan bir seyit esir düşmüştür. Bu kişinin esareti ahaliyi çok üzümüştür. İngiliz memurlar esirlerle görüşmeyi engellemiş, bazıları bu esirler için para, yiyecek, sigara ve kıyafet göndermiştir. Bir Nasturi kadın Osmanlı'nın yenilgisini Hristiyanlara şurup dağıtarak kutlamıştır. İngilizler bu kadından ceza amaçlı 200 rupi aldı. Bu durum İngilizlerin hüsn-ü siyasetinden Basra Müslümanlarını mutlu etti. Osmanlı esirlerinden yaralı olan bir kişi öldüğünde İngilizler bu kişiyi ister İslam kurallarına göre gömün ister gömmeyin dediler. Çok sayıda kişi hazır bulunarak gereken saygıyı göstererek o kişiyi İslami kurallara göre gömdüler. Arap ve Kürtler Osmanlı ordusuna yardıma geldiler ki 30000 kişilerdi. Osmanlı nizami ordusu Şuibe tarafında 8000 kişilerdi. 30 tane taşınan topları vardı. İngiliz ordusunun muhtelif noktalarda Şuibe, Zebir ve Germe Ali ve Basra'da 40000den fazla askeri vardı. Yeni haberlere göre de Muhammed Paşa Dağıstani Muhammere tarafını ve Nasırıyye'yi terk etti. Basra'nın güneyi sağ taraf Şattu-l Arap karşısından Muhammed Paşa geldi ve Muhammere yakınında meydan savaşı oldu. Bu tertip Hindistan üzerinden gelen İngilizleri engelledi ve İngiliz ordusu Basra'da çevrili kaldı."(GESİO, 1375: 87).

İngilizler Irak harekâtına devam etmiştir. Basra'daki İnan Konsolosluğunun 28 Aralık 1915 tarihli yazısında 27 Kasım'da İngilizler ve Osmanlı arasında savaşın şiddetlendiği haber verilmektedir: "İngilizler Şerh Hâle geri çekildiler. Ama savaş bitmiş değildir. İngiliz ordusu Kut'ul Amare ve Ali Garbi, Osmanlı ordusu Medain kalıntıları etrafındalar. İngiliz ordusu her hafta Hindistan'dan gelen ordu sayesinde gücünü gittikçe artırıyor, askerlerin ihtiyaçları Basra'dan ve Irak-ı Arap'tan ve çeşitli noktalardan sağlanıyor. Çünkü sonraki muharebeler Arap aşiretlerinin bulunduğu, Basra yolunun üzerinde bulunan yerlerdir. Buralarda kendilerine gelen erzakların aşiretler tarafından talan edilmemesi için önlemler alıyorlar (GESİO, 1375: 94). Basra'dan Amare'ye Dicle kenarındaki bütün şehirlerin köprüleri kapatıldı. Böylece İngilizler Basra'dan Amare ve Nasırıyye'ye kadar geliş ve geçişleri güvence altına aldılar (GESİO, 1375: 95). İngilizler Hindistan'dan aldığı destek ile harekâtın başlarında ciddi galibiyetler kazanmışlar ve Bağdat'tan önceki son savunma yeri olan Selman-ı Pak'a çok hızlı bir şekilde ulaşmışlardı. Fakat burada Osmanlı ordusu başarı gösterince Kut'ül-Amare'de savunma durumuna

geçmek zorunda kaldılar. Sonunda şehri beş ay boyunca muhasara eden Osmanlı ordusuna teslim olmak zorunda kaldılar.”(Küçükvatan, 2013: 55-85). Bu Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşında kazandığı savaş olarak kayıtlara geçse de savaşın gidişatını değiştirememiştir. Savaşın başında Osmanlı Devletine baktığımızda Irak’ta saldırı beklenmediğinden bu bölgede bulunan 12. ve 13. Kolordular bölgeden çekilmiş buranın güvenliği jandarma ve sınır birliklerine bırakılmıştı. İngilizlerin 1914 Kasım’da Fav’dan girerek kısa sürede Basra, Kurnai Amare ve Nasırıyye’yi ele geçirmesi üzerine Osmanlı Devleti Ekim 1915 tarihinde 6. Orduyu kurularak Irak için yeni düzenlemelere gitti. Karşısındaki devletin asker ve teçhizat bakımından üstün olmasına rağmen Osmanlı ordusu burada büyük başarı kazandı (Fedai, 2016: 61-63). Elçinin Osmanlı ordusuna bölgedeki Arap ve Kürtlerin de katıldığını söylemesine rağmen, Osmanlı Devleti savaşa girerken büyük umutlarla ilan etti cihattan beklediğini bulamamıştır. Arap aşiretleri kim daha fazla para verirse onun yanında yer almışlardır (Küçükvatan, 2013: 57). Elçi İngilizlerin Osmanlılara karşı aldığı zaferi Nesturi bir kadının halka şurup dağıtarak kutlamasından para cezası verilmesi olayını, Basra Müslümanlarının İngilizlerin iyi niyet göstergesi olarak algıladığını yazmıştır. İngilizlerin bu davranışı ise, İngilizlerin iyi niyetinden daha ziyade doğal olarak şimdi ve geleceğe yapılan yatırım siyasetiydi. Savaş anında kendini arkadan vurabilecek halkı kıskırtmak istemiyor, ayrıca kendi ordusu içinde de Hintli Müslüman askerleri gücendirmekten kaçınıyordu. Kendini bölgede kalıcı olarak görüyor, yerli halkın da yanında yer almasını istiyordu.

Osmanlı Devleti müttefiklerinin yenilmesi üzerine İtilaf devletleri ile mütareke yapmak zorunda kaldı (Kaymaz, 2008: 240-265). Roma’daki İran Elçiliğinin 26 Ekim 1918 tarihli yazısında, Almanya’nın yenilmesi üzerine Osmanlı Devletinin mütareke yapmak zorunda kalması ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzaladığı bildiriliyordu (Kaymaz, 2008: 262). Aynı yazının devamı olarak İngiliz Başkomutanın görüşmeleri sonucunda Osmanlı’nın İran topraklarını boşaltması yer alıyordu (GESİO, 1375: 108). I. Dünya Savaşı sırasında Kuzeybatı İran’da Osmanlı-Rusya tekrar karşı karşıya geldi. Tebriz ve çevresi Osmanlı-Rusya arasında el değiştirmiş, Ekim 1917 Bolşevik İhtilâli ile Rusya’nın bu bölgeden çekilmesi ile Osmanlı Devleti Eylül 1918’e kadar bölgeye hâkim oldu. İngilizlerin Kuzeybatı İran’a yönelmesiyle Osmanlı ordusu Anadolu’ya çekilmeye başladı. Bu dönem Osmanlı Devletinin mütareke arayışına giriştiği dönem olup bu konuda samimiyetini göstermek amacıyla 21,26 ve 29 Ekim tarihlerinde Kafkasya ve Kuzeybatı İran’daki ordularının geri çekilmesi emirlerini yayınladı. 30 Ekim’de imzalanan Mondros Mütarekesinin 11.maddesi de Kuzeybatı İran’dan Osmanlı ordusunun 1914 öncesi sınırlara geri çekilmesi ile ilgilidir (Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007: 43-44; Budak, 2001: 603-630). Burada İranlıların klasik diplomasi tavrını görüyoruz. Kendi gücünün yetmediği konularda güçlü devletleri araya koyarak meseleleri kendi lehinde çözme çabasıdır. Hâlbuki İngiltere bu müdahaleyi sadece İran istediği için değil, kendi çıkarlarını düşünmüştür. Çünkü İngiltere İran topraklarını kendi hâkimiyet yeri olarak görmekteydi.

Osmanlı Devletinin kapitülasyonları kaldırma isteğine baktığımızda ne İttifak devletleri ne de İtilaf devletlerinin kabul etmediği görülür. Hatta İnan'ının da kapitülasyonların kaldırılmasından rahatsızlık duyduğu açıktır. İnan da kendi çıkarını gözetiyordu. Tüm yabancı muhalefetlerine rağmen Osmanlı kapitülasyonları kaldırmış, karşılaştığı sorunları adım adım çözmeye çalışmıştır. Metinde polis memurunun kapitülasyonların kaldırılmasında kimsenin müdahale hakkının olmadığını söylemesi, bu kararın halk tarafından da gönülden desteklediğinin göstergesidir.

5. 1919-1924 Türkiye

I. Dünya Savaşı İttifak devletlerinin yenilgisi ile son bulmuştu. Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamıştı. Bu antlaşmanın en tehlikeli maddeleri 7. ve 24. maddeler idi. Çünkü bu maddeler güvenlik bahanesi ile İtilaf devletlerine işgal hakkı veriyordu (Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007: 37,43). İtilaf devletlerinin İstanbul'u ve Anadolu'yu işgal etmesi ve bu işgallerde insanlara kötü ve acımasız davranışları halkın kendi vatanını koruma fikir ve direncini yükseltmiştir.

Bu konu ile ilgili olarak İstanbul'daki İnan Büyükelçiliği 2 Aralık 1919 tarihli yazısında Mustafa Kemal'in Batı Ordularının müfettişi olduğu ve savaş mütarekesinden sonra koşullara uymak istemediğidir. Bunun için Merkezî Hükümete(İstanbul Hükümetine) karşı çıktığı, yavaş yavaş Erzurum'a oradan Sivas'a oradan tamamı Küçük Asya'yı arkasına aldığı, Merkezî Hükümetin Mustafa Kemal Paşa'nın bu harekâtını önleyemediği anlatılır. *"Müttefiklerde Küçük Asya'nın kalbine gitmek ve birlikleri ile savaşmak istemiyorlar. İttihat Terakki taraftarı silahlı gruplar da bu milli orduya katılıyor. Böylece Merkezi yöneticiler görevden alındı ve merkezi kararnameleler fesih edildi. Damat Ferit Paşa önderliğindeki sabık kabine bu harekete tamamen muhalif idi. Kuva-yı Milliye'yi tanımıyorlardı ve resmîyette istifa etmek zorunda kaldı (GESİÖ, 1375: 110) Sabık kabine veziri Ali Rıza Paşa karışık kabine kurdu. İttihat ve Terakki'ye üyelik teklif etti ama kabul edilmedi. Kuva-yı Milliye'yi resmîyette tanıdı. Osmanlı Devleti ordu karşısında garip gözüküyordu. Müttefikler Mustafa Kemal ve Merkezi Hükümeti kabul etti. Anadolu'nun her yerinde her gün protesto vardı. Düzensiz birlikler Kuva-yı Milliye'ye katılıyordu. Mahalli gazeteler sansürsüz yayın yapıyorlar. Müttefiklerin işgali altındaki noktalar Osmanlı hükümeti egemenliğindeydi. Yunan ordusunun gönderilmesi, İstanbul'daki Fransız-İngiliz ordusu çok fazla idi. Görünürde dâhili bir hükümet yoktu. Osmanlı meselesinin görüşülmesi için Paris'te bir sulh konferansı düzenlendi. İki ay önce Osmanlı seçimleri ilan etti. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası idi. Ali Rıza Paşa başvekil oldu. Seçimlere müdahale etmeyi ret etti ve Osmanlı gayr-i müslim vatandaşları da kaçındı. Sadece İttihat ve Terakki taraftarı olan Ahrar Fırkası vardı. Seçimler sağlık ve barış içerisinde oldu. Şimdiye kadar 30 mebus seçildi. Taraftarlarının yarıya yakını Ahrar-ı Milli idi. Bununla birlikte seçime katılımın önlenmesi nedeniyle karşı karşıya gelme riski vardı. Elbette Devleti Aliye'nin bütün sorumluluğunu alacaktı."* (GESİÖ, 1375: 111-112). İstanbul İnan Büyükelçisinin 2 Aralık 1919 tarihli kendi Hariciye Nezaretine gönderdiği bu

yazıdan Paris Barış Konferansının sadece Osmanlı Devleti için yapıldığı anlaşılmaktadır. Oysaki bu barış konferansı I. Dünya Savaşında yenilen bütün devletler için düzenlenmişti (Tunaya, 1999: 3). Yazının sonlarına bakıldığında da durumla tezat olan İttihat ve Terakki'nin rakibi olan Ahrar Fırkasının, onların taraftarı olarak belirtilmesidir.

İstanbul İran Büyükelçiliğinden Ocak 1920 tarihli metinde Osmanlı Meclisi Mebusa'nın açılışında Bab-ı Ali'nin müttefik devletleri davet ettiği ve onların tamamının resmi kıyafetlerle parlamento da hazır bulunduğu, Sultan Mehmet Reşat Han iki yaprak Türkçe ve Fransızca konuşma yaptığı yazılıdır (GESİO, 1375: 114). Elçinin bahsettiği Meclis 12 Ocak 1920'de İstanbul'da göreve başlamıştır. Ve bu Meclis'te Misak-ı Milli Beyannamesi kabul edilmiştir. Bu durum İtilaf devletlerini rahatsız etmiş ve İstanbul'u işgal edip Meclisi basarak mebusların bir kısmını tutuklayarak Limni ve Malta adalarına sürgüne göndermişlerdir (Tunaya, 1999: 40).

İstanbul İran Büyükelçisi 23 Mart 1920 tarihli yazısında 16 Mart 1920'de İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal ettiğini, büyükelçiliklere de bildirdiklerini yazmıştır. Ayrıca İngilizlerin İstanbul'u muhasara ettiği, saat 10'da askeri hükümet ilan ettiği, Asya ve Avrupa arasındaki sahile donanmanın girdiği, Meclis-i Vükeladan ve İttihat ve Terakkinin önde gelenleri tutuklandığı, Posta-telgraf ve telefon dairesi işgal edildiği, öğleden iki saat sonra Fransa komiserlerinden sefarete geldikleri, durumu tebliğ, asayiş ve güvenlikten emin olunması için güvence verildiği ve öğleden sonra saat yedide adı geçen devletlerden beyanname yayınlandığını yazmıştır (GESİO, 1375: 118). İtilaf devletleri tarafından İstanbul 13 Kasım 1918'de zaten fiili olarak işgal edilmişti. 16 Mart 1920'de de bu işgale resmîyet katarak resmî kurumlara el koymuşlar ve tutuklamalarda bulunmuşlardır (Saylan, 2014: 18-19).

İstanbul İran Büyükelçisinin yukarıda zikredilen olayların devamı olarak 6 Nisan 1920 tarihli yazısında Tahran'a ajans haberleri ulaşip ulaşmadığını bilmediğini ama İstanbul'da kendi şahit olduğu olayları beyan etmek istediği ile ilgilidir "*Osmanlının durumu hiç iyi değildir. Önemli meselelerden biri Osmanlının ihraç edilmesi ya da tutulması meselesidir. İngiltere, Hintli Müslümanların Osmanlılara yardım ettiğinden dolayı Osmanlılar kalabilir ya da kalamaz karar vermiş değildir. İtalya ve Fransa, İstanbul Osmanlının başkentti ve hilafetin merkezi olduğu için kalmalıdır görüşündeler. Diğer politikacılar bu soruna saltanat ve hilafeti ayırarak çözüm bulmuştur. Asya'nın merkezinde saltanat, İstanbul'da da hilafet kalacaktır. Amaç Osmanlının devletler gözetiminde kalmasıdır* (GESİO, 1375: 127). *Osmanlı yenildiği için çok zor durumdadır. İttihat ve Terakki Fırkası mütareke imzalamıştır. Bu firkanın etkisi oldukça fazladır. İki milli ordu vardır. Biri Cafer Tayyar Bey², diğeri Anadolu'daki Mustafa Kemal Paşadır. Her ikisi de bu firkaya bağlı ve İtilaf devletlerine karşıdır. İngiliz Devleti bu iki milli kuvveti asi ilan etti. İngilizler Anadolu'dan bazı yerlerle ilgileniyordu. İngilizlerin Anadolu'daki milli kuvvetlere karşılık verecek imkânları yok idi. İngilizler tekrardan bir savaşa hazır değillerdi. Bundan dolayı Yunan ve Ermenileri silahlandırdılar.*" (GESİO, 1375: 129). Burada

² Cafer Tayyar Paşa Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir üyesi olarak milli mücadelede yer almıştır (Keleş, 1999: 529-545).

elçinin aktardığı konu çok önemlidir. İtilaf devletlerinin Osmanlı devletini görünürde de olsa tutma veya tamamen ortadan kaldırma düşüncesi içinde olduklarını ya da Anadolu’da ortaya çıkan Milli Mücadeleye saltanatı, İstanbul’da da halifeliği koruyarak Osmanlıyı kontrol altında tutmak istedikleridir. Buradan saltanatın ve hilafetin kaldırılmasının ne kadar doğru bir karar olduğunu görüyoruz. Saltanatın ve ya hilafetin kalması demek bir şekilde Türkiye’nin İtilaf devletlerinin gözetiminde kalması ve iki başlılık anlamına geliyordu. Elçi’nin 17 Nisan 1920 tarihli yazısında Osmanlı kabinesinden Anadolu’daki Mustafa Kemal Paşa’nın isyanını durdurması istendiği ve bu isteğin Salih Paşa kabinesinin istifasına neden olduğu ve Damat Ferit Paşa kabinesi bu isteği kabul ettiği vardır. Trablus savaşından sonra Osmanlı topraklarına göç etmiş Şeyh Sunisi’nin halifelğe aday gösterildiği, Damat Ferit Paşanın zıttı bir beyannamede bulunarak hilafet emirlerinin yabancı nüfus altında alındığından dolayı Kuvayı Milli hareketi hilafet makamına zıt olmadığı ve müdahale etmeye gücüde olmadığıdır. İstanbul yönetiminde ciddi değişiklikler yaparak İttihat ve Terakkinin nüfusunu kırmaya çalıştığı ve ayrıca cemiyetin büyük bir kısmı İstanbul’dan Anadolu’ya Mustafa Paşaya katılmak için kaçtığı konusunda bilgi vermiştir (GESİO, 1375: 130-131). Salih Paşa hükümeti İngilizlerin ve Milli mücadele karşıtlarının baskısı sonucunda 2 Nisan 1920’de istifa etmek zorunda bırakılarak, Damat Ferit Paşa 5 Nisan 1920’de tekrar göreve getirildi (Akandere, 2009: 345). Damat Ferit Paşa’da göreve atanır atanmaz 11 Nisan 1920 tarihli Takvim-iVekâyi’de “*Bir takım fitne-fesat, hurs ve menfaat düşkünü insanlar Teşkilât-ı Milliye adı altında toplanarak, ülkenin siyasi durumunu çok tehlikeli bir duruma soktukları. Bunların harp yıllarında yaptıkları suiistimal ve cinayetlerine mütarekeden sonra da devam ettikleri ve böylece Avrupa kamuoyunu aleyhimize çevirdikleri, bunun sonucunda da İstanbul’un işgal edildiğinden, Teşkilât-ı Milliye denilen hareket-i bagiyânenin Anadolu’yu korkunç bir istilaya sokmaya ve devletin başını gövdesinden ayırmaya çalıştıkları*” beyannamesi yayımlandı (Akandere, 2009: 358-359).

Elçinin bahsettiği Şeyh Sunisi 1911 İtalyanların Trablusgarp’ı işgalinde halkı örgütleyen ve onlara karşı savunmaya yapan kişidir. Milli Mücadele döneminde de Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer almıştır. Özellikle Türkiye’nin güney bölgesinde faaliyet göstermiştir. Elçi’nin dediği gibi Şeyh Sunisi halifelğe aday gösterilmemiş ama düşünülmüştür (Oral, 2018: 162-163). Burada Mustafa Kemal Paşa’nın siyasetteki yeteneğini görüyoruz. Çünkü bu kişinin insanlar üzerindeki maddi ve manevi etkisini kullanarak Anadolu’nun güneyinde milli bütünlüğü sağlamaya çalışmıştır.

İtilaf devletleri I. Dünya Savaşında yenilen devletlerle barış antlaşmaları yapmak için 18 Ocak 1919’da Paris Konferansı düzenlendi. Fakat Osmanlı Devleti ile müttefik devletlerarasında bir türlü barış antlaşması imzalanamadı. En sonunda 11 Mayıs 1920’de Osmanlı’ya bir barış planı sundular ve 10 Ağustos 1920’de de Sevr Antlaşması İstanbul hükümeti tarafından imzalandı. Barış görüşmeleri devam ederken aynı zamanda Anadolu’da Milli davanın silahlı mücadelesi başlamıştı. Doğu Anadolu’da başarılı bir milli mücadele verilerek 3 Aralık 1920’de Gümrü Antlaşması imzalanarak doğu illeri geri alınmıştır. Batı’da 6 Ocak 1921’de başlayan Yunan

askerlerinin taarruzu durdurularak Yunanlılar geri çekilmek zorunda bırakılmışlardır. Bu başarı I. İnönü zaferi olarak adlandırıldı. Bu zafer sonucunda İtilaf devletleri Ankara hükümetini 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan Londra Konferansına davet etmek zorunda kaldılar (Çay, 2009: 5). Londra Konferansından bir sonuç çıkmayınca İtilaf devletleri Yunanlıları destekleyerek saldırıya geçmesini sağladılar. Ankara hükümeti ise İtilaf devletlerine karşı gücünü kuvvetlendirmek için 16 Mart 1921’de Sovyetler Birliği ile dostluk antlaşması yaparak doğu sınırlarını tamamen güvence altına aldı. İtilaf devletlerinin desteğini alan Yunanlılar 23 Mart’ta taarruza geçtiler, Eskişehir’i bombaladılar Türk askeri taktik gereği Afyon’a çekilerek başarılı bir taarruzla Yunanlıların 1 Nisan 1921’de geri çekilmesini sağladı. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Yunanlılarla yapılan savaşta Türkler başarı ile çıktı. Fransızlarla 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması imzalanarak güney cephesi güvence altına alınmıştır (Çay, 2009: 1-12). Bu gelişmelere bağlı olarak İstanbul İran Büyükelçisi 14 Temmuz 1921 tarihli yazısında “*Bundan sonra Yunan bombardımanı bu telgrafa denk geldi ve Mustafa Kemal Paşa’ya bağlı ordu İzmir’i tahliye etmek zorunda kaldı. Güney sahil İzmit bombardımana uğradı. Müslümanların çoğu katl edildi. Dörtbin Müslüman Fransızlara ait bina ve okullara saklandılar. Rum halkın Müslümanlara duyduğu nefret tehlikesi vardı. Tan’da yayınlanan makalede olduğu gibi bu bombardımanın askeri hiçbir faydası yok idi (GESİO, 1375: 143). Çünkü Paris Konferansıyla 15 şehir görüşülmüş ve müzakere edilmişti. Fransızlar Osmanlıların yanındaymış gibi gözüküyor, harici devletlerin bazıları da Yunanlıları destekliyordu.*” (GESİO, 1375: 144). 26 Temmuz 1921 tarihli yazıda da bu konunun devamı olarak “*büyük devletler Kasım ayında Londra’dan sonra Paris’te Osmanlı-Yunan arasında Sevr Antlaşmasının islahi için yeniden toplandılar. Bu toplantıda Yunan ve Osmanlı devletine tavsiyeler çıkmıştır. Büyük devletler Anadolu’da savaşmaya hazır devlet olduğuna dair, iki devlet arasındaki tarafsızlıkları konusunda Yunan devletine bilgi vermiştir. Bugünlerde Osmanlılar ile Yunanlılar arasında savaş ateşlenmiştir. Kütahya’nın Yunanlıların eline geçtiğine dair haber gelmiştir. Osmanlı tarafından bu haber onaylanmamıştır. Osmanlılar taktik gereği birkaç ay önce şehirleri tahliye etmişti. Amaç Yunanlıları içeriye çekmekti. Her şey birkaç gün içinde belli olacaktı. Müttefik devletler tek taraf zayıf düştüğü an müdahale edip aralarına girip sulh sağlamak için hazırda bekliyorlar (GESİO, 1375: 149). İstanbul’u işgal eden müttefiklerin başında İngiliz komutan Harrington vardır. Ankara’da da Mustafa Kemal Paşa vardı. Aralarında ittifak olmadı. Yunanlılar savaş için Fransızlar, İtalyanlar, İngilizleri kışkırtıyorlar. Diğer taraftan İngilizler savaş gemilerini İstanbul’un yakınına hareket ettirdiler. Amaç Osmanlılar üzerine hamle, Yunanlılara da yardım edebilmek özellikle de Sevr Antlaşmasını gerçekleştirmek istiyorlar. Çünkü bu antlaşma Osmanlı’nın gücünü aldı ve Yunana verdi. Böylelikle Yunanlılar Osmanlıların elinden parasal ve askeri hakları aldığı için onlarla karşı karşıya geldiler. Bu antlaşmaya göre Sultan bir olay çıkarırsa İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya tarafsız olarak olaya el koyacaklardır. Şayet Yunanlılarla yapılan savaşta Osmanlı başarılı olursa devletler Sevr üzerinde değişiklik yapmak zorunda kalacaklardı. Fransızlara göre İngiltere’nin böyle bir şeye müsaade etmesinin nedeni bu konuda Yunanlıların başarılı olacağını düşünmesi ya da Osmanlı zayıf düşerse Sovyet Rusya, Afganistan ve İran’ın farkına varması ve*

Hindistan gücünü kaybetmesi idi. Fransızlar belki Amerikalılar, İngilizlerin bu siyasetini sadece bir barış antlaşması yararlarını düşünüyorlar, İngiltere'nin yakındığı Asya politikaları ve çıkarları için zararlı olacağını düşünüyorlar.”(GESİO, 1375: 149). Elçi Anadolu'da verilen mücadelede büyük devletlerin politikalarından söz etmiştir. İngiltere'nin Yunanlılar vasıtasıyla Milli Mücadeleyi ortadan kaldırmak isteğinden ama bir yandan da Osmanlı tamamen ortadan kalkarsa Sovyet Rusya'nın Afganistan ve İran'ın farkına vararak Hindistan gücünü kaybetme endişesi içerisinde olduğunu ortaya koymuştur.

İnan Büyükelçiliğinden 30 Ağustos 1922'de gönderilen yazısı İtilaf devletlerinin başı olan İngiltere'nin dünya politikası ile ilgilidir, *“İngiltere Avrupa devletleri üzerinde oldukça etkilidir. Fransa özellikle Napolyon'dan itibaren onun bu savaşlarında hep karşısında idi. Rusya da Almanya da aynı şekilde İngiltere güçlendikten sonra dünyayı ticaretle istila etmeye ve Asya, Osmanlı ve Balkanlar üzerinde nüfus kurmaya başladı. Şuanda rakip devletlerden de kurtuldu sayılır. Bu devletlerden biri Rusya diğeri Almanya idi. Bu durumdan Fransa oldukça rahatsızlık duymaktadır. Bundan dolayı ki I. Dünya Savaşından sonra Paris Konferansı ve onun antlaşması ve diğerleri başladı. Fransa Almanya'dan çekiniyordu* (GESİO, 1375: 154). *Almanyanın durdurulması konusunda Avusturya, Fransa, Lehistan küçük devletler olan Sırbistan, Romanya, Çekostavakya telaş ettiler.”* (GESİO,1375:155). I. Dünya Savaşı sonucunda İngiltere özellikle Ortadoğu'da rakipleri olan Almanya ve Rusya'dan kurtulmuş oldu.

Mili mücadele Büyük Taarruz ile büyük bir başarı kazanarak Anadolu'dan Yunanlıları çıkarmıştı. 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanarak Trakya da işgalden kurtarılmıştır. Sıra barış antlaşmasına ve devlet içi düzenlemelere gelmişti. İnan Büyükelçisi 5 Kasım 1922 tarihli gönderisinde Ankara Milli Şura Meclisi'nin hilafet ve saltanatı ayırdığını resmen ilan ettiğini ve sulha Bab-ı Ali'nin katılmasını kabul etmediği yazılıdır.(GESİO, 1375: 158). 10 Kasım 1922 tarihli yazısında da Milli hükümet hilafetin Osmanlı ailesine has olduğunu açıklayarak cumhuriyet ilan ettiği mevcuttur. Ayrıca Milli hükümetin müttefik devletlerinden Osmanlı topraklarından savaş gemilerini çıkarmasını istediği, Müttefik devletlerin Milli hükümete nasıl davranacakları konusunda hem fikir olmadıkları, eğer Milli hükümete olumlu cevap verilmezse savaş kaçınılmaz gözüktüğünü ilave etmiştir. Elçi son zamanlardaki olayların büyük cesarete neden olduğunu (GESİO, 1375: 160) ve dua ederek son zamanlardaki olayların heder olmamasını çünkü buradaki başarısızlık buraya verilen zararın özellikle İran'a geleceğini etkileyeceği, devamında sırada Kafkasya ve Azerbaycan olacağını yazmıştır (GESİO, 1375: 161). Buradan da İran'ın milli mücadelede açıktan olmasa da Türklerin başarılı olmasını istedikleri görülüyor. Şayet bu mücadele başarısız olursa sıranın kendilerine geleceğini fark etmiş görünüyorlar.

Milli Mücadelenin başarılı olması üzerine İtilaf devletleri Ankara hükümetini Lozan'a barış görüşmeleri için davet etti. Aynı zamanda İstanbul hükümetinin de davet edilmesi üzerine TBMM'si 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırarak ülke içindeki çift başlılığa son verdi. Saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak Londra İnan

Elçisi 26 Kasım 1922’de gizli bir telgraf haberinde, Osmanlı Sultanının azlinden sonra Hindistan’daki Müslümanların üzerindeki etkisi ve tesiri kalmadığını, Abdülaziz’in oğlu Abdülmecit’in halife olarak atanması ile Hintli Müslümanların onu tebrik ettiği yazılıdır (GESİO, 1375: 165). Abdülmecit TBMM tarafından 18 Kasım 1922’de halifelığe getirilmişti. Bu konuya sadece Hintli Müslümanlar açısından bakılmasını yorumlayacak olursak bilginin nereden geldiğine bakılması yeterli olacaktır.

İran Büyükelçiliğinin bu tarihten itibaren yazıları Ankara hükümeti ve onunla bağlantı kurulması, Türkiye’deki İran vatandaşlarının durumu konusundadır. İran Büyükelçisi 8 Mart 1923 tarihli yazısında Osmanlı’dan kalan kapitülasyonların kaldırıldığının açıklanması ile karşılaşılan sıkıntılardan bahsetmektedir. Bu sıkıntılardan biri İran’da nüfus sayımı yapılmadığından İranlıların kimliklerinin olmamasıdır. Buna binaen işi olanların dışında İranlıların sınır dışı edilmesi vardır (GESİO, 1375: 169). İkinci bir sıkıntı Osmanlı kadınlarından bazıları Fransız, İngiliz ve Amerikalılar ile evlenmesi idi. Bu konuda kimse görüş beyan etmemişti. İranlılara gelince uluslararası hukukun aksine İranlı koca Osmanlı kadınına tabi oluyordu. Ankara hükümetinden bu sorunlarla ilgili çare sorulmuştu (GESİO, 1375: 170,178). Diğer bir sorunda Ankara hükümeti tarafından İran’dan istenen Selmas ve Urumiye’deki Ermeni ve Keldanilerin başka bir bölgeye yerleştirilmesi ve Tebriz’deki Taşnakların hareketlerinin önlenmesi idi. İran bu konudaki cevabın gecikmesini ulaşımdaki sıkıntıyı öne sürerek ötelemesine rağmen (GESİO, 1375: 171). Ankara hükümeti ile tüm bu anlaşmazlıkların çözülebileceğini, ulusal ve askeri birlik sağlanabileceğini de ifade etmiştir (GESİO, 1375: 178).

İstanbul İran Büyükelçiliğinden gelen yazıların dışında Tahran’daki Türkiye Elçiliğinden de İran’ı bilgilendirmek amaçlı İran Hariciye Nezaretine gönderilen yazılar vardır. Bu yazılarda Ankara’da 29 Ekim 1923’de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye Cumhuriyetinin ittifakla kurulduğu, dininin İslam, resmi dilinin Türkçe, Cumhurbaşkanı meclis üyelerinden, dört yıllığına başbakanın da cumhurbaşkanı tarafından seçileceği ve ilk cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal’in seçildiği vardır. İran Elçilik yazısında ise bu konu biraz daha ayrıntılı verilmiştir, “Türkiye, Cumhuriyeti resmen ilan etti.2 ya da 3 ay önce bu yönde hareket edildi. Mustafa Kemal Paşa çabaladı, Başbakan Fethi Bey ve Dışişleri bakanı İsmet Paşa bu amaç için çalıştılar. Hükümet taraftarı mebuslar belirlendi ve seçildi. Hükümet taraftarı Milli fırka meclisin çoğunluğunu oluşturdu ve amaçlarına ulaştılar. Meclisin devam süresinin dört yıl olarak yani dört yılda bir seçimler yenilenecek, meclis altı ay boyunca açık kalacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri bakanlığına Adnan Bey atandı.” Bu konu ile ilgili, yazılı olarak nasıl davranılacağı konusunda bilgi verilmesini Tahran’dan istemiştir (GESİO, 1375: 196, 198, 202). 1924 tarihli diğer bir yazıda da TBMM tarafından hilafetin kaldırıldığı ve sabık halife ve ailesinin de Türkiye’yi terk etmesi için bir hafta süre verildiği konusunda İran bilgilendirilmiştir (GESİO, 1375: 140-141.152.19.227). İran Büyükelçiliği de kendi Hariciye Nezaretine yeni Türk hükümetinin çalışmaya başladığını biran önce vakit kaybetmeden Rusya ve Afganlıların yaptığı gibi onlarla bağlantı kurulması gerektiği, eğer bu bağlantı kurma da gecikilirse kaybedenin İran olacağı konusunda uyarmıştır.

İnan elçisinin uyardığı diğler bir konu da hudut mevzusu olduğunu görürüz (GESİÖ, 1375: 179-180). Bir sene sonra Türkiye ve İnan hudut sorunu çözmek için komisyon kurmuştur (GESİÖ, 1375: 185). İnan için sıkıntılı olan başka bir konu da elçilik meselesidir. Çünkü İnan hem Ankara hükümeti ile iletişime geçip, hem de İstanbul'daki elçiliğı muhafaza etmektedir. Bu konunun bir süre sonra Ankara hükümetini rahatsız edeceği ve bu konuda İnan'ın bir karar vermesi gerektiğidir (GESİÖ, 1375: 180). İnan'a baktığımızda 1919-1921 arası Ankara hükümeti ile ilişkilerinin mesafeli olduğunu görürüz (Çetinsaya, 2006: 373). Tahran İstanbul'daki elçiliğini muhafaza ederken 1921'de gayr-i resmi olarak Ankara'ya elçi göndermiştir. 22 Haziran 1922'de Ankara hükümetini resmen tanımıştır (Çetinsaya, 1999: 248). İnan Büyükelçiliğı tarafından Tahran'a aktarılan diğler bir konu basına getirilen sansür ve basın politikası ile ilgilidir. Ankara'nın halifeliğı kaldırmadan önce anlaştığı iki gazete aracılığı ile halifeliğın kaldırılması konusunu kamuoyuna duyurmasıdır. Bu konu İstanbul ve Türkiye'nin diğler şehirlerin de hilafet taraftarlarınca iyi karşılanmamış ve Ankara'ya karşı muhalefeti arttırmıştı (GESİÖ, 1375: 222). İstanbul'un üç büyük gazetesinin müdürlerinin ele aldıkları makalelerde "diktatörlük birkaç neferdir" diyerek Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fethi Bey ve Kemal Paşa isimlerini zikretti. Ankara hükümeti bu muhalefetin gücünü bildiğinden Meclisten yeni bir kanun geçirerek cumhurbaşkanı aleyhine ve cumhuriyet aleyhine yapılan yorumlar cinayete denk ve vatana ihanet sayıldı. Müdürlere mahkeme celbi geldi ve 5 yıl hapse çaptırıldılar. Gazetelerin müdürleri mecburen mahkemenin aldığı karar üzerine görevlerinden alındılar (GESİÖ, 1375: 224-225). Elçinin halifeliğın kaldırılması ile ilgili zikrettiğı gazeteler muhtemelen Hakimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye'dir. Bu gazetelerin kuruluş amacı Milli Mücadelenin amacı ve gidişatı hakkında halkı doğru şekilde aydınlatmaktır. Çünkü İstanbul basını muhalif yönetimden dolayı halkı yanlış bilgilendiriyordu. Bu dönemde basına getirilen kısıtlama İstanbul basını ile ilgilidir. Mustafa Kemal basının halk üzerinde ne kadar etkili olduğunun farkındadır (Oğuzhan, E. Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü, dergipark.gov.tr/download/article-file/319697:11-114,06.11.2018).

Sonuç

İstanbul'daki İnan Büyükelçiliğı yazılarına baktığımızda ilk dikkatimizi çeken konu olayları basından takip etmesi, alan çalışması yapmamasıdır. Doğal olarak da basında hangi olay öne çıkmış ise elçinin o olayı Tahran'a aktardığını söyleye biliriz. Bunun yanı sıra elçi bu dönemdeki olaylardan bahsederken Osmanlının durumunu olduğu gibi anlatmıştır. Hatta saltanat ve hilafetin kaldırılması ile ilgili bile yorumsuz bilgi vermiştir. Yorum yaptığı fazla bir konu olmamıştır. Bunlardan birincisi İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki politikaları hakkındadır ve objektif olduğunu söyleye biliriz. İkinci konu ise Milli Mücadeledir. Bu mücadeleyi desteklediklerini zımnen görüyoruz ya da en azından başarılı olmasını istiyorlar çünkü bu mücadele başarısız olursa sıranın Kafkasya ve Azerbaycan'a, kendilerine geleceğini düşünüyorlar. Elçinin yorum yapmadığı ama sadece karşı tarafın anlatımı ile ele aldığı konu, Ermeniler meselesidir. Türkiye'nin bu konudaki açıklamalarını göz ardı ederek Ermeni gazetelerin yazdıklarını Tahran'a göndermesidir. Dikkat çekici diğler bir konu ise Elçinin yazışmalarından kendi devletlerinin çıkarı açısından

yanlış adım atmamak gayesiyle hem Ankara hükümeti ile hem de İstanbul hükümeti ile bağlantısını kesmediğidir.

Kaynakça

- Akandere, O., (2009), “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâyı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 43. Ankara.
- Akşin, S. (2000), “Mondros Bırakışması”, Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2003), 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Arslan, O., (2008), “I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi , Vol. 10, No. 1.
- Baghdadi, A. (1982), Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran’daki İç Olaylar (1907-1908), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Bayur, Y. H. (1991), Türk İnkılabı Tarihi, C.1, Kısım:2, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Bozan, O., (2015), Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920), Çizgi Kitabevi, Konya.
- Budak, M., (2001), “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Osmanlı 9. Ordusu’nun Kuzeybatı İran’ı (Güney Azerbaycan’ı)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: 17, S: 51.
- Çay, A. M., (2009), Tarih Cepheler ve Muharebeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.
- Çetinsaya, G., (1999), “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, C: 5, S: 3.
-(2006), “Türkiye- İran İlişkilerinin Tarihi Temelleri Üzerine Notlar”, Beş Deniz Havzasında Türkiye, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Fedai, A., (2016), “Irak Cephesinde Türk Ordusu’nun İaşe ve İkmal Faaliyetleri”, Kütü’l Amâre Zaferinin 100.Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi, 28-29 Nisan 2016 Mardin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gürsoy, B., (1984), “100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan.

- Güzide-i Esnad-ı Siyasi İnan-Osmanî (Devran-ı Kacar), (1375), Vezaret-i Umur-ı Hariciye, C: 7, Tahran.
- Karaca, E., (2011) “Osmanlı Devleti’nde Birinci Dünya Savaşı Öncesi Şimendüferler (Demiryolları) Meselesi (1913 – 1914), OTAM, S: 27/Bahar 2010, Ankara.
- Karadeniz, Y., (2006), İnan’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925), Bakış Yayınları, İstanbul .
- Katuzayan, M.A.H. (1372), İktisadi-i Siyasi-i İnan ez Meşrutiyet-i ta Payan-ı Silsile-i Pehlevi, ter. Muhammed Rıza Nefisi ve Kambez Azizi, Tahran.
- Kaymaz, İ. Ş., (2008), “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, 21. Yüzyıl Dergisi, Ekim/Kasım/Aralık.
- Keleş, Z., (1999), “Cafer Tayyar Paşa”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: 15, S: 44.
- Kodaman, B., (2001), Ermeni Macerası, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta.
- Küçükvatan, M., (2013), “İngiliz Basınında Osmanlının Kut’ul Amare Zaferi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C: 13, S: 26.
- Oğuzhan, E. Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü, dergipark.gov.tr/download/article-file/319697, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
- Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, (2007), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın no:88, Ankara.
- Salah, M., (1396), “Tesir-i İkdâmât-ı Islah-ı Morgani Şuster Amerka-yı ve Safbendihâ-yı Mevcud der beraber an der Evahir Devre-i Kacar”, Pejuheşhâ-yı İnanşinasi, C: 7, S: 1.
- Sarıkçioğlu, M., (2013), “İnan’da Nasereddin Şah ve Muzaffereddin Şah Dönemi’nde (1848-1907) İngiltere Rusya ve Fransa’ya Verilen İmtiyazlar”, History Studies, C: 5, S: 2.
- Sertçelik, S., (2015), Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914, SRT Yayınları, Ankara.
- Sertoğlu, M. (2011), Mufassal Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, C: 6. Ankara.
- Tunaya, T.Z., (1999), Türkiye’de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi, C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uçarol, R. (2000), Siyasi Tarih (1789-1999), Filiz Kitapevi, İstanbul.